

“arap baharı”nın mezhepcilik ve kabilecilik bağlamında analizi

Mevlüt UYANIK

Prof.Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş:

Durum Tespiti

Yasemin Devrimi ile Tunus'ta başlayan ve kısa süre içinde Mısır, Libya, Suriye, Yemen gibi ülkelerde yoğun olarak, bazı Arap ülkelerinde ise düşük yoğunluklu olarak devam eden veya tamamen bastırılan özgürlük hareketleri yazı görmeden kış mevsimini yaşıyorlar. Mısır'da “Mübareksiz bir Mübarekçilik” diyebileceğimiz bir yönetim işbaşında, Libya'da kabile savaşları devam ediyor. Halkının önemli bir kesiminin silahlı olduğu Yemen halkı bütün provokasyonlara rağmen sivil itaatsizlik edimlerini sürdürdü, diğer Arap ülkelerinin durumlarına düşmemek için gayret sarf etti. Ama muhalif ana damarı temsil eden Ahmar kabilesi ile çıkarılan çatışmalar halkın sivil itaatsizlik eylemlerini perdeledi, çok sayıda insan öldü.¹ Neticede önemli bir kısmın katılmadığı tek adaylık bir seçim yapıldı ve yıllarca Ali Abdullah Salih'in yardımcılığını yapan Abdulhadi başkan seçildi. Fakat Kuzeyde Husi (Zeydi) direniş, güneyde ise yönetimin el-Kaide diye isimlendirdiği birimlerle (halk kesinlikle bunu kabul etmiyor) şiddet eylemleri devam ediyor. Bu satırları yazarken (07/04/2012) Sana'a havaalanı Ali Abdullah Salih

yanlılarının işgali altındaydı. Yani sorun artarak devam ediyor.² Suudi Arabistan bu hareketleri fitne olarak görüyor ve engellenmesi için her türlü önlemi alıyor, içeride halka para dağıtırken komşu ülkelere de her türlü yardımı yaptığı iddia ediliyor. Gerçi bu iddiayı Yemen halkından teyit ettirmiştim ama zaten o, bütün dünyanın gözü önünde Bahreyn’de yapılan özgürlük hareketlerine fiilen tanklarıyla müdahale etmişti. Suriye ise kanayan yara olarak hemen yanımda, her gün onlarca ölüm haberi geliyor. Birleşmiş Milletlerin önerisini askıya aldığı, Annan’ı oyaladığı ortaya çıktı. İnsanlar komşu ülkelere sığınıyor ve Türkiye önemli sorunlarla yüz yüze. Yakın dönemde önemli sosyal, kültürel ilişkiler kurulan ve ekonomik birliklikler için büyük kararlar alınan komşumuz ile kanlı bıçaklı hale geldik.

Irak’ta durum benzer, Türkiye’yi en büyük tehdit olarak gördüğünü Devlet Başkanı her fırsatta söylüyor. Başkan yardımcısı el-Haşimî’yi vatan haini olarak nitelendiriyor ve arama kararı çıkarıyor. Bunu Sünnîlerin devre dışı bırakılması olarak gören bölge ülkeleri Haşimî’ye sahip çıkıyor. En son Katar’dan Suudi Arabistan’a geçiyor ve mücadelesine devam edeceğini söylüyor. Ardından Türkiye’ye geliyor, ikili görüşmelerde bulunuyor. Türkiye her açıdan destekleyeceğini deklare ediyor. En sonunda, Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el Haşimî için ‘terörist saldırılara kaynak sağlamak ve yardımcı olmak’ şüphesiyle kırmızı bülten çıkartıyor, ama Türkiye Başbakanı Erdoğan’ın, ‘Haşimî tedavisi tamamlandıktan sonra ülkesine dönecek’ açıklaması da, Türkiye’nin bu tavrında değişiklik olmayacağını ortaya koymuş durumda. Durum oldukça kritikleşmiş bulunuyor.³

İran, İslam devleti sıfatını taşıyor ama Suriye’deki katliamlara karşı önlem alınmasına Rusya ve Çin ile birlikte karşı çıkıyor. Irak’ın mevcut yönetimi de Suriye destek veriyor. Nerede “İyilik ve takva hususunda birbirimizle yardımlaşmamız gerektiği” ilkesini uygulamak?⁴ Bunun tam tersi yani “günah ve düşmanlık üzere” yardımlaşır hale gelmesinin nedenleri nedir? Bu durumların sebep(ler)ine olabilir?

Özellikle Kutlu Doğum Haftası olarak “Kardeşlik ve hukuku” temasını incelediğimiz günümüzde, “Bütün müminlerin kardeş olduğunu” söyleyen ayetleri, “Bütün insanların tarağın dişleri gibi eşit olduğunu, Arap’ın Arap olmayana hiçbir üstünlüğü olmadığını, ayrılığın sadece takva da olabileceğini” belirten hadisleri okuduğumuz şu günlerde bu kardeşkanı dökül-

mesinin gerekçeleri ve meşruiyeti nedir? “Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir.”⁵ ayetine rağmen hergün onlarca ölüm haberi gelmesinin gerekçesi nedir? Ülkenin her yerinde, okuyan herkesi rahatlatan “Biriz, BİR’deniz, Kardeşiz” levhalarına rağmen bu niçin teoride kalıyor?⁶

Sorun:

Küresel güçlerin Ortadoğu diye isimlendirilen bölgeye ilgilerinin temel sebebinin ekonomik olduğu aşık. Dünya petrolünün üçte ikisi buradan çıkıyor. Körfez savaşları ve Irak işgali ile ABD ve yandaşları fiilen bu bölgeler. Rusya ve Çin ise soğuk savaş dönemlerinin bitmediğini gösteren bir refleksle her şeye rağmen Suriye’nin yanındalar, katliamlar onları ilgilendirmiyor. Bunun uluslararası temel nedeni, soğukkanlı reel bir politik ile bölgenin yeniden şekillendirilmesi ve buna direnmelerdir. Bu kardeş kavgalarının, özgürlük, eşitlik ve adalet istemlerinin kanla bastırılmasına meşruiyet sağlayan iç, yani Müslümanlar arasında etken olan unsurlar olarak “Mezhepçilik ve kabilecilik” karşımıza çıkıyor.⁷

Özellikle Kutlu Doğum haftası olarak “Kardeşlik ve hukuku” temasını incelediğimiz günümüzde, “Bütün müminlerin kardeş olduğunu” söyleyen ayetleri, “Bütün insanların tarağın dişleri gibi eşit olduğunu, Arap’ın Arap olmayana hiçbir üstünlüğü olmadığını, ayrılığın sadece takva da olabileceğini” belirten hadisleri okuduğumuz şu günlerde bu kardeşkanı dökülmesinin gerekçeleri ve meşruiyeti nedir?

İran, İslam devleti sıfatını taşıyor ama Irak ve Suriye’deki katliamları İslam adına bile olsa kınaması lazım, ama yapmıyor. Çünkü Suriye, Lübnan ve Irak’daki Şiî grupları destekliyor. Irak da her gün bombalar patlıyor, insanlar ölüyor ama Suriye’deki katliamları kınamıyor ve dolaylı destek bile veriyor denilebilir. İran’ın Yemen’deki Husilere yardım ettiğini Suudi Arabistan iddia ediyor. Diğer bir İslam devleti sıfatını taşıyan Suudi Arabistan, ülkesindeki Şiî grupların hareketlenmesinden çok kaygılanıyor ve silahlanmaya hız veriyor. Bahreyn’de Sünnî azınlık yönetiminde, Arap Baharı’nın tanklarla bastırılmasına Suudi Arabistan yardım ediyor ve bütün dünya bunu seyrediyor.

Türkiye, Irak'ta yapılan zulüm ve kıyım her zaman karşı çıktı ama orada Sünnilere yönelik şiddet uygulandığını dile getirdiğinde önemli oranda güç kaybetmeye başladı. Çünkü Irak'taki Türkmenler arasında Şiîlik oldukça yaygın. İran'da önemli oranda Azeri/Türk var ve tamamı Şiî. Oraya yönelik ekonomik ve kültür merkezli uygulamalar olursa halk memnun, nitekim bu karışıklıklardan önce elektrik ve rafineri alanında ortak yatırımlar planlanıyordu, ama eğer Şiî-Sünnî kavgasına girilirse her iki tarafta kaybeder, öncesinde olduğu gibi.

Arap dünyasında mevcut sosyo-politik yapının sarmalından kurtulmak için ciddi entelektüel bir birikim yok mudur? Türkiye'de önemli oranda tüketilen Cabirî, Arkun, Hasan Hanefî gibi âlimlerin ve öneriler, kendi ülkelerindeki bu sıkıntıları aşmak için kullanılmıyor mu, ya da kullanılma ihtimali yok mudur?

Nitekim son dönemlerde yeniden Türkiye ile İran'ın arasının açılması için çalışılıyor. Hatta muhafazakâr bir kanal sürekli olarak İran ve Şiî aleyhtarlığını pompalayan haberler geçiyor; Türkiye'nin, hem ABD'nin gücünü bilerek İran'dan petrol alımını azaltacağını ve Libya'ya ağırlık vereceğini söylüyor hem de İran üzerine yapılacak operasyonlara taraftar olmadığını belirtiyor. İran'ın Arap Baharı adı altında bölgede gerçekleştirilen hareketlenmeleri kendi siyasal ve ekonomik nüfuzunu artırmak için kullandığı aşikâr ve ABD bundan oldukça rahatsız.⁸ Türkiye, laik bir devlet, dolayısıyla Şiî ve Sünnî gibi dinsel ifadeler ve gruplandırmaların dışında durarak bölgeye yönelmeli diye düşünüyorum.

Özetle, Peygamber efendimizin ortadan kaldırdığı kabilecilik, patrimonyal yapı bölgeye hakim kılınmıştır. Buna bir de mezhep kavgası ilave edilince,⁹ dünya petrolünün önemli bir kesimini üreten Müslüman ülkelerin halkları sürekli savaş halinde bulunuyor ve birbirini katlediyor. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra iyice yaygınlaşan İslamofobia'yı paradoksal bir şekilde besleyen Müslüman gruplar ve devletler kimin değirmenine su taşıyor?

Amaç:

Kanaatime göre dünya petrol rezervi kontrol edilirken bölgede antikapitalist ve küresel güçlere, özellikle

ABD ve İsrail karşıtlığına karşı yükselen muhalefetin gücünü kırarak yeni düzenlemeler getirilmesi amaçlanmaktadır. Yani yeni yüzler getirilecek ama ana yapı temel hatlarıyla aynı kalacak uygulamalar yapılacaktır. Sudan'da olduğu gibi yeni planlamalar, yeni devletlerin benzeri Irak ve Libya'da da düşünülüyor.

Bu bir kompto teorisi mi? İlk planda öyle gözüküyor!¹⁰ Ama eğer Soğuk Savaş dönemi bitti, SSCB dağıldı yeni devletler kuruldu, özgürlük, eşitlik, adalet gibi demokratik değerler Yeni Dünya Düzeni adı altında yaygınlaşmaya başladı diyorsanız, söyleyecek bir sözüm yok. Enerji üretim ve arz merkezlerinin sürekli olarak gerilim halinde tutulduğu, Afganistan-Pakistan hattından Libya, Cezayir, Tunus ve Yemen'e kadar uzanan hatların varlığı düşünüldüğünde, yaşanan savaşlar göz önüne getirildiğinde bunun kompto teorisi olmaktan çıkıp, soğukkanlı bir reel politik olduğu gözlemlenmektedir.¹¹

ARAP DÜNYASINDA MEZHEPCİ VE KABİLECİ YAPI

Bu soğukkanlı reel politiğin temel unsurları olarak da, Peygamberimizin kaldırdığı kabilecilik/patrimonyal yeniden hortlatılarak devam ediyor. Arap Baharı'nın en büyük destekçisi konumunda olan el-Cezîre ve finansörü Katar'ın bir kabilevi yapı olduğunu, Libya'ya, Suriye'ye yönelik yaptırımlarda ne kadar işlevsel olduğunu gördüğümüz zaman bölgedeki hareketlenmelerin özgürlük, adalet ve eşitlik adına olmadığını, Suudi Arabistan'ın tanklarıyla Bahreyn'e girdiğini, ama hiç kimseden itiraz gelmediğini hatırladığımızda mezhep kaosunun sürekli beslendiğini gözlemlemek mümkün. Bu bölgesel proje, uluslararası alanda yapılan enerji savaşlarının meşruiyet tezi ise bu, bütün dünyaya İslam ile Uzak Doğu Dilleri arasındaki olası beraberlik veya ortak hareket etme ihtimalini de kesecek şekilde "Medeniyetler Savaşı" teziyle sağlanmaya çalışılmaktadır.¹²

Ortadoğu ise tekrar vurgulayacak olursak, Peygamber efendimizin ortadan kaldırdığı kabilecilik, patrimonyal yapı bölgeye Osmanlı'dan sonra tekrar hakim hale getirildi. Buna bir de mezhep kavgası ilave edilince, dünya petrolünün önemli bir kesimini üreten Müslüman ülkelerin halkları sürekli savaş halinde bulunuyor ve birbirini katlediyor. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra dünyada iyice yaygınlaştırılan ve barış dini olan İslamiyet'i terörle özdeş kılan İslamofobiayı paradoksal bir şekilde beslemektedirler.¹³

1. Arap Dünyasında Ataerkil/Kabilevi Yapı

Mevcut durumun analizini yapabilmek için Osmanlı sonrasında siyasal düzenlemeyi hatırlamakta fayda var: 1916'da İngiltere temsilcisi Sir Mark Sykes ile Fransa temsilcisi M. F. George Picot arasında imzalandığı için adına "Sykes-Picot Antlaşması" denilen metin gereği, Arap dünyası mezhep ve kabile farklılıkları temel alınarak yeniden düzenlendi. Potansiyel çatışma noktaları oluşturularak İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya arasında paylaştırıldı. Arap Baharı'na doğrudan müdahale eden devletler de bunların olduğuna dikkat edelim.

Kabilevi / patrimonial / ataerkil yapı denilince, Ürdün Hâşimî Krallığı, Suud Arap Krallığı, Saltanat-ı Umman (Oman), Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap ve Katar devletlerin hepsinin yönetiminde bir kabile bulunmaktadır. Ayrıca cumhuriyet ve sosyalizm kavramlarını kullanan devletler de vardır. Tunus Cumhuriyeti, Irak Cumhuriyeti, Mısır Arap Cumhuriyeti, Suriye Arap Cumhuriyeti, Sudan Cumhuriyeti bunlara örnektir. Suriye'nin sürekli destekçisi olan Rusya'nın eski SSCB'nin ana varisi olduğunu unutulmamalıdır. Bu kabilevi yapının iyice kompleksleştiği yerler ise *el-Cumhuriye el-Cezairiyye ed-Demokratiyye eş-Şa'biyye el-İştirakiyye* şeklinde nitelendirilen Cezayir ve Libya'dır. Çünkü bu devletler kendilerini hem Sosyalist, hem Cumhuriyet hem Demokratik diye nitelendirdiler, bugün *el-Cemahiriyye el-Arabiyye el-Libiyye eş-Şa'biyye el-İştirakiyye el-Uzma* diye resmi ismi olan Libya'nın ne olduğuna ve olacağına dair kestirimde bulunmak zor.¹⁴

Bölgede kabilevi yapı o kadar etkindir ki, her gün aynı dini ve dili paylaşan onlarca insan birbirlerini öldürüyor ama Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, Arap Birliği, İslam Konferansı Teşkilatı, Körfez işbirliği Konseyi gibi yapılanmaların şiddet eylemlerine yönelik ciddi bir önlemleri bulunmuyor. "Müminler bir haksızlığa uğradıkları zaman yardımlaşır." ¹⁵ ayetinin gereği nerede kaldı? Birbirimize karşı en güzel sözü söylememiz gerekirken, niçin apaçık bir düşman, (fiziksel ve metafiziksel) şeytanın¹ aramız bozmasına engel olacak tavır ve tutumlar içinde değiliz? "Müminler ancak kardeştir, öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin." ¹⁶ ayetinin hükmü niçin uygulamaya konulmuyor? Karmaşık yapıyı bundan daha net ne gösterebilir?

2. Arap Dünyasında Entelektüel Durum

Peki, Arap dünyasında mevcut sosyo-politik yapının sarmalından kurtulmak için ciddi entelektüel bir birikim yok mudur? Türkiye'de önemli oranda tüketilen Cabirî, Arkun, Hasan Hanefî gibi âlimlerin ve öneriler, kendi ülkelerindeki bu sıkıntıları aşmak için kullanılmıyor mu, ya da kullanılma ihtimali yok mudur? Çünkü Orta Doğu bölgesindeki modern İslam düşüncesinin evrelerini ayrıntılarıyla ele alıp, Türkiye'de İslam Düşüncesine olası katkılarını önemsedik, buna dair araştırmalar yaptık, kitaplar yayımladık. Ama öyle görünüyor ki, bunların tutarlılığını bir kez daha analiz etmek gerekiyor.

Bu evreler arasında ortaya çıkan Çağdaş İslami hareketlerin, fikri öncülleri olarak, "Asl'a dönerek, bidat ve donukluktan kurtulunabileceği"ni söylemelerini önemsemiştik. Akılcılığı benimsemek ve mevcut bağlardan akıl ve Kur'an-ı Kerim'in rehberliğinde kurtulmak şeklindeki düşüncelerini de aynı şekilde önemsemiştik, ama bölgede yaşananlar "Akıl Tutulması"nın daha da yoğunlaştığını göstermektedir. Kazanılan siyasi bağımsızlıkların da göreceli olduğunu, özgür ve adil olmanın sağlanamadığını gözlemledik.

Bölgede yeniden mezhepçilik ve kavmiyetçiliği hortlatan süreç, I. Dünya Savaşıyla İslam âleminin parçalanmasıyla başlar. Kültürel olarak da Fransızların Mısır'ı işgali (1798) ne kadar gider. Bu ilk aşamayı takip eden 2. *Evre ise (1914-1945) İslam* ülkelerinde Batı ülkelerinin fiili sömürgelerinden kurtulmak için verilen özgürlük mücadeleleri olarak nitelendirilmiştir. Bugün gelinen noktayı görünce, kabilevi yapılar fiili olarak aslında sömürgeyi devam ettirmişler ve ettirmeye kararlı görünüyorlar. Özellikle Libya'da kabile savaşlarının arttığını gözlemlemek, Tunus gibi, durulma ihtimali gözükken yerlerde şiddet olaylarının artmaya başlaması, Irak ve Suriye'nin durumu bunu göstermektedir. Bizim en çok eleştiriye tabii tutmamız ve kendimizi sorgulamamız gereken ise Ortadoğu Modernleşmesindeki 3. evre olarak nitelendirilen kısımdır. Çünkü bu evrenin 1945 ve sonrasında İslam ülkelerinde iktidarı ele geçirme çalışmalarının yanı sıra Batı kültürü ve değerlerinin sistematik olarak

reddedilişleri için alternatifler geliştirme dönemi olduğunu düşünüyorduk.¹

Bu evreler arasında ortaya çıkan Çağdaş İslami hareketlerin, fikrî öncülleri olarak, “Asl’a dönerek, bidat ve donukluktan kurtulunabileceği”ni söylemelerini önemsemiştik. Akılcılığı benimsemek ve mevcut bağlardan akıl ve Kur’an-ı Kerim’in rehberliğinde kurtulmak şeklindeki düşüncelerini de aynı şekilde önemsemiştik, ama bölgede yaşananlar “Akıl Tutulması”nın daha da yoğunlaştığını göstermektedir. Kazanılan siyasi bağımsızlıkların da göreceli olduğunu, özgür ve adil olmanın sağlanamadığını gözlemledik. 1945 sonrasında fikrî ve kültürel açılardan da sömürge zihniyetinin tahakkümünden kurtulmak için gerekli çabaları gösteren bir entelektüel grubu ve bunların etkilediği veya yönetiminde olduğu birimler ve/ya sivil toplum kuruluşları olmalıydı.

Birey, ne kadar özgür ve özgüvenli bir şahsiyete sahip olursa olsun, mensubu bulunduğu grupların müşterek ilkeleri, inançları ve adetlerinin etkisi altında kalarak hayatını sürdürür ve istemeyerek de olsa grup kararlarına uymak zorunda kalabilir. Çünkü mevcut yapı, bireyin bir şekilde bir gruba/kabileye üye olmasını ve daima ve ebedi olarak bu grubun üyesi olarak kalmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Gelinen noktada bu hususların masa başında olduğunu ve pratiğe dair önemli bir oluşumun alt yapısını kuramadığını söylemek aceleci bir tutum mu olur, bilemiyorum. Ama en azından bu keşmekeş içinde entelektüel bir grubun adı geçen *Arap Uluslararası Yapılanması* için de bir etkinlik göstermesi ve olası çözüm önerilerini işaret etmesi gerekmez miydi? O halde *Arap Baharı velya Yasemin Devrimi* adıyla özgürlük, eşitlik ve liberal değerlerin öncelenmek istenmesini, reel politik ile yapılandırmacı (konstrüktivist) ve yapısalcı teori açısından değerlendirmek gerekiyor. Öyle görünüyor ki, masa başında yapılan akademik kuramlar ile reel politik arasında gittikçe büyüyen bir uçurum söz konusudur.

Bu riske rağmen realist, liberal ve yapısalcı yöntemlerin hepsinden faydalanarak pratik için kuramlar geliştirmeye çalışmak gerekir. Bölgeye olası katkı için basit de olsa bir neden-sonuç duyusuna, gerçekliği

basitleştirme ve yorumlama aracına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda realist ve liberal yaklaşımların açmazları üzerinde duran yapısalcı yöntem verimli olabilir, çünkü bu yöntem uluslararası politikanın gerçekliğini ve söylemini şekillendirmede kültürün ve fikirlerin önemi üzerinde durmaktadır.¹ Bu noktadan baktığımızda “Siyasi (ortak) akıl” modeliyle kurulacak dini değerleri dikkate alan modern bir devlet peşinde olunması da bir umut ışığı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hususa geçmeden mevcut krizin en büyük nedenlerinden olan kabilevî yapının dini ve beşeri ilimlerin verilerini suiistimal ederek gittikçe etkisini nasıl artırdığı üzerinde biraz daha durmak gerekiyor.

3. Patrimonyal/Kabilevî Yapı ve Cemaat Özdeşliği

Arap ülkeleri Müslüman olduklarını ve dini değerleri öncelediklerini söyleyerek yıllarca hükümlerini sürdürdüler. Ama bu ülkeler arasındaki derin ekonomik uçurumların giderilmesine yönelik çabaların yeterli düzeyde olduğu asla söylenemez. Bugünkü kardeş kavgalarının engellenme yerine sürekli mezhep ve kabilecilikle körüklenmesi karşısında, aslında bölgede yoğun bir “sekülerleşme” yaşandığı, bunun da paradoksal bir şekilde sakralizasyon (gruplaşma, cemaatleşme) getirdiği açıktır.

Bugün Ali Şeriatî’nin *Dine Karşı Din* dediğine benzer bir yapılanma var ve bunu besleyen bu sakralizasyondur. Çünkü “Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi tanışasınız diye kollara ve kabilelere ayırdık. Allah, katında en şerefliiniz, ondan en çok takva sahibi olan/sakınanınızdır.”² emrinde belirtildiği üzere, kabilevî yapıyla övünülmez, asli unsur yapılmaz, üstünlük vasıtası kılınamaz, önemli olan iyilik ve güzellikte yarışmak ve takva sahibi olmaktır. Zaten burada farklılıklar, tanışmayı kolaylaştırma, insani ilişkileri zenginleştirme, cazip kılma açısından uygun bir ortam temini dışında bir anlamı olamaz.

Veda Hutbesinde peygamberimiz, “Ey İnsanlar, Rabbiniz birdir, babanız da birdir, hepiniz Adem’in çocuklarıdır. Allah katında en değerli olanınız, ona en çok saygı göstereninizdir. Arabın Arap olmayana -Allah’a saygı göstermek ve takva sahibi olmaktan başka- hiçbir üstünlüğü yoktur.”² diyerek bu hususu özellikle vurgulamıştır. Peki, hem ayet hem de Peygamberimizin net bir şekilde ifade etmesine rağmen bu kabilevî yapı niçin ısrarla devam ettiriliyor?

Bu hususta kabilecilik ile grupçuluk ve bunun sosyo-

lojide karşılığı olan cemaatçilik arasındaki irtibatı incelemek gerekir. Çünkü ataerkil yapı/ebevi nizamın rasyonel modern devlete aykırı düşen kötü bir görüntüsü olan faksiyonalizm yani grupçuluk şeklinde ortaya çıkmaktadır.²

Arap dünyasında özgürlük, adalet ve eşitlik isteyen insanlara karşı niçin mevcut diktatörlere hala yoğun destek verilmektedir sorusu için kabile/grup/cemaat merkezli yapıların sosyal bir etkileşim sistemini oluşturduğuna dikkat etmek gerekiyor. Birey, ne kadar özgür ve özgüvenli bir şahsiyete sahip olursa olsun, mensubu bulunduğu grupların müşterek ilkeleri, inançları ve adetlerinin etkisi altında kalarak hayatını sürdürür ve istemeyerek de olsa grup kararlarına uymak zorunda kalabilir. Çünkü mevcut yapı, bireyin bir şekilde bir gruba/kabileye üye olmasını ve daima ve ebedi olarak bu grubun üyesi olarak kalmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.² Çünkü Kabile/Cemaat yapısı cemiyetleş(e)memiştir ya da cemiyetleştirilmemiştir.

Bu durumda cemaat, tüm bölücü unsurlara rağmen birleşik kalan birim olarak görülüyor ve sıkı sıkıya bağlı kalınıyor. Kabile ve/ya Cemaat içinde sevgi, sadakat, şeref, dostluk, tanımlayıcı öğeler olarak görülüyor. Tabii diğer grup/cemaat ve/ya kabileye mensup olanlar, bu değerlere saldıranlar olarak değerlendirilebiliyor ve yönetim ne kadar baskıcı ve zorba olursa olsun ona taraftar olunabiliyor?

Libya'da hala Kaddafi taraftarlarının az da olsa çatışmalara girmesi; Yemen'de Ali Abdullah Salih taraftarlarının silahlarını bırakmaya niyetli olmamaları bunu göstermektedir. Tabii Libya'da Kaddafi'yi deviren kabilelerin de birbirleriyle çatışmaya girmesini de unutmamak gerekiyor. Bu kabilevi yapıya bağlılık, rasyonel değerlendirmelere engel oluyor. Şahsiyetçilik/Personalizm anlamında bireyselleşme gerçekleş(e)memiş, "ben" den ziyade "biz" duygusu hep ön planda olmuştur. Oysa Cemaat/kabilevi yapıdan Cemiyet'e yani bireyselliği ve birey iradesini önceleyerek menfaatlere dayalı bir yapılanma sağlanabilseydi bu kaos ve karmaşa ortamı olmazdı. En azından Libya gibi kabileler arası savaş tekrar başlamazdı. Çünkü Siyasal Parti veya dernekler halinde cemiyetleşme sağlanabilirdi.

Bu sivil toplum kuruluşları insanların belirli amaçlarını gerçekleştirmek üzere oluşturdukları uzmanlığa dayalı gruplar olarak ortaya çıkarabilirdi. Böylece hem yardımlaşma, hem de bireyselleşme ve hürriyet

bir arada olabilir. Bu tür gruplarda ilişkiler kişisel olmadığı için etkileşim genellikle bir konu etrafında olur. Dolayısıyla üyelerin birbirlerini bütün boyutlarıyla tanıması gerekmediği için dayanışma organik ve orada olan olası yanlışlıklara da "evet" denilmez ve meşruiyet sağlanacak tutum ve tavırlardan kaçınılır.² Özetle, öyle görünüyor ki, geleneksel kabilevi yapılar, cemaat merkezli yapılanmalar, etkinliğini sürdürmektedir.²

İslam âleminde mezhep ve kavmiyetçilik dışında olan ana yapı Türkiye idi. Laik, demokratik ve sosyal devlet yapısı, son onlu yıllarda gösterdiği ekonomik ve sosyal gelişmeler, bölgeye yönelik yardımları, özgürlüğü ve eşitliği önceleyen söylemleriyle Arap halkları arasında saygın bir yer kazanmıştı.

4. Türkiye'nin Konumu

İslam âleminde mezhep ve kavmiyetçilik dışında olan ana yapı Türkiye idi. Laik, demokratik ve sosyal devlet yapısı, son onlu yıllarda gösterdiği ekonomik ve sosyal gelişmeler, bölgeye yönelik yardımları, özgürlüğü ve eşitliği önceleyen söylemleriyle Arap halkları arasında saygın bir yer kazanmıştı. Bugünlerde eleştiri konusu olan "Komşularla Sıfır Sorun" çabaları da bana göre çok makuldü. Çünkü George Orwell'in 1984 Korku Ütopyasında belirttiği kapalı ve totaliter yapıyı çözmek ve komşularıyla barışık bir "Açık Toplum Oluşturma" projesi olarak kardeşlik hukukunu önceliyordu. Ama son dönemlerde yapılan açıklamalar ve uygulamalar, bölgede baskın olan mezhepçilik ve kabilecilik çatışmalarına katkıda bulunacak diye kaygılanıyorum.

Bölgede en uzun parlamenter sistem arayışlarına (I. ve II. Meşrutiyet) sahip bir siyasi oluşumun üzerine kurulmuş bir devletiz. Kökeni resmi olarak 1839'a uzanan "Islahat" ve "Tanzimat" çabalarının ilk adımı sayılabilecek "Sened-i ittifak" ile kabileciliğin farklı bir versiyonu olan Ayan sisteminin etkisini kıran bir geçmişe sahibiz. Osmanlı modernleşme çalışmalarına baktığımız zaman sosyo-politik sorunları aşmak için parlamenter yapıya geçilmeye çalışıldığını görmekteyiz.

Bu bağlamda 1808 yılında Sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa'nın II. Mahmud adına Anadolu ve Rumeli

ayanları ile imzaladığı *Sened-i İttifak*, taşra yönetimi, reform ve değişim hakkında bir anlaşma olmasına rağmen, padişahın yetkilerini sınırlamaya çalıştığı için olsa gerek, Osmanlı anayasasının öncüsü olarak kabul edilir. Bu anlaşma, ayrıca III. Selim zamanında başlayan, II. Mahmud döneminde devam eden ve sadece askeri alanda yaşanan modernleşme çabalarının engellenme nedenlerini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Anadolu ve Rumeli ayanlarıyla görüşülerek, toplumsal bir modernleşme için idarî ve iktisadî boyutlar dikkate alınmaya başladı. Bu anlamda, *Sened-i İttifak*, “Nizam-ı Cedid” arayışlarını göstermesi açısından özel bir öneme sahiptir. Bu arayışlar sonunda 1876’da Türk demokrasi tarihinde ilk Anayasa olarak kabul edilen Kanun-i Esasî ilan edildi. Bu siyasal katılım hakkında olup, 1877 yılında Meclis-i Umumi (parlamento) adil bir temsil sistemiyle ilk oturumunu yaptı. Ama maalesef bir yıl sonra II. Abdülhamid tarafından geçici olduğu iddiasıyla bu anayasa yürürlükten kaldırıldı ve parlamento tatil edildi. 32 yıl sonra; yani 1908 yılında yeniden II. Meşrutiyet adı altında 2. Anayasal dönemimiz başladı.²

Osmanlı devletinin dağılıp, Arap dünyasının fiili özgürlüklerine kavuştuklarını düşündükleri zaman, mezhepçilik en önemli ve çözülmesi âciliyet kesbeden bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Kongredeki temel amaç, İslam inancını ve değerlerini yaymak için etnik köken ve mezhep ayrımı yapılmaksızın Müslümanlar arasında işbirliğini sağlamak ve genel İslam kardeşliğini geliştirmektir.

Türkiye Cumhuriyeti bu birikimler üzerine kuruldu, dolayısıyla o, siyasi ve kültürel birikimi ile İslam dünyasında “Sağduyulu Bir İttifak Çağrısı” yapabilir. Çünkü sosyo-politik açıdan yüzyıllarca etkili olduğu Arap Dünyası, tekrar mezhepçilik ve kavmiyetçilik, Türkiye ise mezhepçilik (alevi-sünni) ve kabileciliğin yeni versiyonu olmaya başlayan modern cemaatçilik ile etnik ayrımcılık (Türk-Kürt) sorunsallarıyla karşı karşıyadır.

4.1. Sağduyulu İttifak Çağrısı

Arap Baharı ve/ya *Yasemin Devrimi* adıyla özgürlük, eşitlik ve liberal değerleri öncelemek isteyen Arap

halkları, bırakın bunları elde etmeyi, tersine kendi yöneticileri ve orduları tarafından katliamla karşı karşıyalar. Bu tabloyu reel politik ve yapılandırmacı ve yapısalcı teori açısından değerlendirmeye yönelik birkaç yazı ve bir dizi seminer verdim. Ortaya çıkan karamsar tablodan son derece rahatsız olan kişilerin oradaki özgürlük hareketlerinin değerini bilemediğim türünden itirazlarla karşılaştım.

Özellikle Isparta’da üniversitede verdiğim seminerde bu net olarak ortaya çıktı. Yukarıda bahsettiğim üzere, Türkiye’nin uzun parlamenter sistem arayışı, *Sened-i İttifak* ile ülkede kabileciliğin başka bir versiyonu olan Ayan sistemiyle hesaplaştığını, Tanzimat ve Islahat fermanlarını, I ve II. Meşrutiyet deneyimlerini bu sosyo-politik kültür üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin yaşadığı travmalarla (1980 fiili, 28 Şubat postmodern darbeleriyle) yeni yeni yüzleşmeye başladığımızı söylememin de fazla anlamı olmuyor. Mevcut kırma bir şekilde destek vermem isteniyor? Kendisini liberal olarak nitelendiren ve muhafazakâr bir gazetede yazan bir akademisyen, “Nizâm-ı âlem” ülküsü adına Suriye’ye müdahil olmamız gerektiğini bile söyleyebiliyor? Kavramların ters yüz edilmesi bir yana “Kırk katır mı, kırk satır mı?” sorusu yeniden güncelleniyor.

Bu noktada “düşünce tarihimizde sürekli ötelenen ve sanki etliye sütlüye karışmamak diye dışlanmaya çalışılan ve kısmen Hanefiliğe de etkide bulunan Murcî tutum öncelenemez mi? Yani ortada bir kardeş katli var ve insanlar buna mezhep adı altında bir şekilde meşruiyet sağlıyor, asıl amaç siyasi iktidarı kendi kavmiyeti/cemaati altında tutmak diye görünüyor, bunun için soğukkanlı bir reelpolitik uygulanıyor, “ben bu oyunda yok’um, yanılsa ‘evet’ diyemem!” deyince bu tepki niçin?

Öyle görünüyor ki, masa başında yapılan akademik kuramlar ve Türkiye’den, onun ateş altındaki Arap dünyasındaki yeri hakkında söz üretmek ile reelpolitik arasında gittikçe büyüyen bir uçurum söz konusudur. Isparta’da genç bir üniversiteli kardeşim şöyle bir soru sordu: “Peki bu riske rağmen bu karmaşanın, kavganın etkisini en aza indirecek ve kısa sürede çözüm üretecek entelektüel bir grup yok mu? Nerede tercümelerini okuduğumuz Arap dünyasının âlimleri ve takipçileri? Sağduyulu bir ittifak çabası içinde olmazlar mı?” İşte bu önemli, bunu müzakere etmek gerekiyor.

4.2. İslam Genel Kongresi

Esat Coşan rahmetli, üniversite hocamdı, mezuniyet tezini de ondan yapmışım. Onun talebeleri yaptı bu çağırıyor; 6 Şaban 1350, 10 Aralık 1931 tarihinde Kudüs'te toplanan İslam Genel Kongresi (el-Mu'temer el-İslami el-Kuds) hatırlattı maşeri vicdanlara. Lütfen hatırlayınız; Osmanlı Devleti'nin dağılıp, Arap dünyasının fiilî özgürlüklerine kavuştuklarını düşündükleri zaman, *mezhepçilik* en önemli ve çözülmesi âciliyet kesbeden bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Kongredeki temel amaç, İslam inancını ve değerlerini yaymak için etnik köken ve mezhep ayrımı yapılmaksızın Müslümanlar arasında işbirliğini sağlamak ve genel İslam kardeşliğini geliştirmektir.²

Kongre, aralarında Türkiye, Suriye, İran, Irak, Filistin, Yemen, Tunus, Trablusgarp (Libya), Mısır, Doğu Ürdün, Cezayir, Hicaz (Suudi Arabistan), Rusya (Orta Asya Türk Devletleri), Mağrib (Fas), Hint Kıtası, Seylan (Sri Lanka), Nijerya, Cava Adası (Endonezya), Doğu Türkistan, Kafkasya ve Yugoslavya'dan 153 delegenin katılımıyla gerçekleştirildi. 22 ülke/bölgeden 153 delegenin katıldığı konferansta, mezhep ayrımı (Sünnî [Hanefî, Şafîî, Hanbelî, Malikî] Şîî, Alevî, İbâdî, Zeydî vb) gözetilmeksizin İslam kardeşliğini geliştirmek ve Müslümanların menfaatlerini birlikte savunmak için İslam ülkelerinin temsilcileri kendi iradeleriyle bir araya gelmişlerdi.

Kongrenin hedefleri şunlardı:

- İslam inancını ve değerlerini yaymak için etnik köken ve mezhep ayrımı yapılmaksızın Müslümanlar arasındaki işbirliğini ve genel İslam kardeşliğini geliştirmek.
- Müslümanların menfaatlerini savunmak ve kutsal mekânlar ile toprakları herhangi bir müdahaleye karşı korumak.
- Müslümanlar arasındaki Hıristiyan misyonerlerin çabalarına ve kampanyalarına karşı savaşmak;
- İslam inancı birliği için üniversiteler ve akademik kuruluşlar açmak; Müslüman gençlere Arap dilinin öğretilmesi için Kudüs'te Mescid-i Aksâ Üniversitesi isimli bir üniversite açmak;
- Müslümanlar ile ilgili önem taşıyan diğer İslamî konuları incelemek

Katılımcılar ise şunlardı:

Ziyaüddün Tabatabaî (eski İran Başbakanı), Hasan

Halid Paşa (eski Doğu Ürdün Başbakanı), Reşid Rıza (Mısır el-Ezher Üniversitesi Dekanı), Cezayirli Emir Abdülkadir'in torunu Emir Said el-Cezairî, Şükrü El Kuvvetli (Suriye'nin kuruluşundan sonra ilk devlet başkanı), Riyad El Sulh (Lübnan'ın bağımsızlığından sonraki ilk başbakan) ve Muhammed İkbâl (Hindistan-Pakistan). Başkanlığa Hacı Emin el-Hüseynî'nin getirildiği kongrede Muhammed İkbâl başkan vekili seçildi.

Kongrenin icra heyeti üyeleri, Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseynî, Bosna'dan Şeyh Salim Efendi, Kafkasya'dan Şeyh Şamil'in torunu Emir Said Şamil, Varşova'dan İyaz İsaki ve Hind kıtasından Muhammed İkbâl'den oluşmuştu. Açılması öngörülen İslam Kongresi irtibat büroları arasında Doğu Türkistan, Balkanlar, Kıbrıs, Polonya, Finlandiya, Yugoslavya, Almanya ve bazı Arap ülkeleri ile Afrika ülkeleri, Endonezya, Filipin, Şanghay ve Avustralya yer almıştı.

22 ülke/bölgeden 153 delegenin katıldığı konferansta, mezhep ayrımı (Sünnî [Hanefî, Şafîî, Hanbelî, Malikî] Şîî, Alevî, İbâdî, Zeydî vb) gözetilmeksizin İslam kardeşliğini geliştirmek ve Müslümanların menfaatlerini birlikte savunmak için İslam ülkelerinin temsilcileri kendi iradeleriyle bir araya gelmişlerdi.

Kongre oturumlarında alınan karar gereği Müslümanlar arasında birliğin sağlanmasının nişanesi olarak Şîî din âlimi Muhammed el-Hüseyn Al-i Kâşif, "Sünnî, Şîî ve İbadiyye'lerden oluşan ve on bini bulan cemaate" Mescid-i Aksâ'da Cuma namazı kıldırdı. Al-i Kâşif'in, "İslam kardeşliğinin önemi ve İslam birliğinin tesisi" başlığıyla verdiği hutbede İslam Birliği Genel Kongresi'nde alınan kararları kimlerin nasıl engellemek isteyeceğine dair önemli tespitlerde bulunduğu kayıtlarda yer almaktadır.²

5. Arap Dünyasındaki Siyasî Ortak Akıl Arayışları

Isparta'daki arkadaşın sorusuna "Siyasi (ortak) akıl" arayışı var, fakat mevcut mezhepçilik ve kavmiyetçilik, din ile o kadar özdeşleştirilmiş ki, yapılan uygulamalara din ile meşruiyet sağlanması karşısında, akide/dinî öğretinin devleti değil dini değerleri dikkate alan modern bir devlet istediklerini söylüyorlar, diye cevap vermişim.

Halkın/ümmeatin devleti olacaktır diyen Ortak akıl arayışındaki kesimler, İhvânu'l-Muslimîn'in kuru-cusu Hasan el-Bennâ, talebesi Abdülkadir Udeh ve Seyyid Kutup'un fikirlerinden; Yusuf Kardevî'nin önerilerinden istifade edeceklermiş. Bunların yanı sıra modernizmle yüzleşen Muhammed Âbid Cabirî, Muhammed Arkun, Burhan Galyon, Abdullah Urevî, Rıdvan Seyyid gibi oldukça farklı yelpazedeki âlimlerin fikirlerine başvurulacakmış.²

"Miş, Mış" diye cevap veriyorum, çünkü 1931 yılında toplanan ve İslam dünyasında mezhepçiliğe son verelim diyen bir çok akyürekli düşünür, siyasetçi ve dinî alanda uzmanlaşmış âlimlerin gayretleri boşa çıkmış.

Türkiye, geçmiş tarihsel deneyimlerini dikkate alarak laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak mezhepçiliğin, kavmiyetçiliğin/aşiretçiliğin hasarını en aza indirmeye çalışmış.

Buna da "mış" diyorum, çünkü bu sorunlarını çözmeye çalışan "açılımlar" yapmaya çalışıyor, fiilî ve post modern darbe yapanlarla, halkın tepesine hala "balyoz" gibi inmeyi düşünenlerle mücadele ediyor. En azından demokratik yapıyı bozmaya yönelik her çabanın "cezasız kalmayacağı"ni herkesin idrak etmesi yönünde çabaları var.

Bu çabalar bile Türkiyeli Müslümanların "Sağduyulu İttifak" çağrısını yenilemesini ve İslam dünyasındaki mezhep, kavmiyet/aşiret kavgasını giderecek önlemler almasına yönelik çabayı güncellemesini önemli kılıyor. Bu bağlamda, sosyo-politik geçmişin eksikliklerini bilen ve bunları gidermeye çalışan Laik, Sosyal Bir Hukuk Devleti olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bölgedeki mezhepçilik ve kabilecilik arasında salınan ve çatışmaları körükleyen bu karmaşaya fiilen girmemelidir. Eğer dâhil olursak, Müslüman Arap halklarının dinsel meşruiyet sağlamalardan iyice usandığı, bezdiği bu ortamdan kurtulabilme örneği de ortadan kalkacak ve umutlar iyice tükenecek. Üstelik 2023 yılına en az hasarla ulaşmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelikli hedefleri de ıskalanacak, ekonomik gelişmemiz, politik demokratikleşme çabalarımız da sekteye uğrayabilecek. Ulusal paradoksumuz olan etnik (Türk-Kürt) ve mezhebî (Alevî-Sünnî) gerilimi aşmaya çalışan ve "sırça saray" da yaşayanlar olarak uluslararası paradoksun temel unsurları olan mezhebî ve kavmiyetçi yapıya müdahil olacak sözlerden kaçınmalıyız.³

Sonuç: Arap dünyasında çözüm önerilerini üretmeye çalışan entelektüel gruplara; uzun süreli bir modernleşme çabasıyla edilen parlamenter sistem değerlerini AB projesiyle evrensel düzeye çıkarmaya çalışan Türkiye'nin birikimi önemli katkı yapabilir. Diğer Müslüman Arap ülkelerinde bu tür bir tarihsel geçmiş yoktur. Nitekim 1931 yılında toplanan Kongre'de tehlike olarak görülüp önlemler alınmaya çalışılmasına rağmen bu ülkeler mezhepçilik ve kavmiyetçiliğin bağnaz sularında yeniden boğulmak üzeredir.

Bununla birlikte Türkiye'nin bunu yapabilmesi için de öncelikle kendi içindeki kavmiyetçi-cemaatçi ve mezhepçi yapılanmaların etkisinin farkında olarak Arap dünyasında badireye fiilen girmemesi gerekmektedir. Müslüman olduğunu söyleyen ve ahirete inanan, bir kişiye yapılan haksızlığın bütün insanlığa yapılmış gibi olduğuna inanan bunun da hesabını vereceğini yakinen bilen insanlar olarak "üst dilimiz"i korumalı, bölgedeki kardeş katliamına doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunacak her türlü tutum ve tavırdan kaçınmalıyız.

Bu Arap dünyasındaki zulümlere karşı sessiz kalacağımız anlamına gelmez, tersine mazlumun her daim yanında olup onun bir ihtiyacını karşılamak bile yeterli iken, zalimin de zulmüne engel olacak tavır ve tutumlar içinde olmak gerekir, bunu daha fazla kardeş katline yer vermeksizin yapmak gerekir. Bu tavır, kutlu insan Peygamberimizin "Kardeşlik Hukuku" nu öncelediğimizin de göstergesi olacaktır. ■

dipnotlar

- ¹ Mevlüt Uyanık, <http://www.timeturk.com/tr/2011/05/25/sivil-itiatsizligin-iflasi-yemen.html>, <http://www.haberlotus.com/2011/06/sivil-itaatsizligin-iflasi-yemen/>
- ² Mevlüt Uyanık, <http://www.haberlotus.com/2012/04/10/arap-baharini-kisa-ceviren-etken-mezhepcilik-ve-kabilecilik/http://www.ixirhaber.com/arastirma-dizi/arap-baharini-kisa-ceviren-etken-mezhepcilik-ve-kabilecilik-h26876.html>: <http://www.anahaberyorum.com/arap-baharini-kisa-ceviren-etken-mezhepcilik-ve-kabilecilik-makale,854.html>: http://www.yeniasya.com.tr/gorus_yazi_detay2.asp?id=6005
- ³ <http://www.aksam.com.tr/interpolden-hasimi-icin-kirmizibulten-114886h.html>
- ⁴ K.K, Maide:5/2
- ⁵ K.K, Nisa:4/93
- ⁶ Mevlüt Uyanık, 18 Nisan 2012 tarihinde KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ ile KIRIKKALE MÜFTÜLÜĞÜ'nün KUTLUDOĞUM HAFTASI münasebetiyle düzenlediği panelde "KARDEŞLİK KAVRAMININ DİNİ VE FELSEFİ BOYUTU" başlığıyla sunulan bildiridir. <http://www.anahaberyorum.com/%E2%80%9Cbir%E2%80%9Diz>

%E2%80%9Cbir%E2%80%9Ddeniz-%E2%80%9Ckardesziz%E2%80%9D-makale,944.html, <http://www.ixirhaber.com/%E2%80%9Cbir%E2%80%9Diz-%E2%80%9Cbir%E2%80%9Ddeniz-%E2%80%9Ckardesziz%E2%80%9D-makale,3032.html>

- 7 Suriye’de Sünnilere yönelik saldırıların yoğunluğu haberlerinin yanı sıra “özgürlükçü” diye isimlendirilen muhaliflerin de muhaliflerini kaçırdıkları, öldürdüklerine dair haberleri okuyunca, oradaki en büyük kaygının mezhep kavgası olduğu netleşiyor. Fehmi Taştekin’in haberi. Radikal, 18/04/2012, s.26-27.
- 8 Mevlüt Uyanık, <http://www.haberlotus.com/2011/04/i-arap-uyanisi-mi-sogukkanli-reel-politik-mi/>
- 9 Mevlüt Uyanık, <http://mobil.stargazete.com/pc/acikgorus-yemen-de-sii-sunni-hatti-haber-331353.htm>, Radikal. 18/04/2012, s.26-27.
- 10 Bölgeyle ilgili gizli örgütlerin de hedefleri olabileceğine dair bir değerlendirme için bkz. Serdar Turgut, ‘İlluminati neye hazırlanıyor?’ (24/10/2011) Tavistock görünürde bir düşünce üretme merkezi olarak kendini gösteriyor. Ama aslında dünyanın çeşitli yerlerindeki ülkelerin yönünü belirlemek için çalışıyorlar. Bir klinikleri de var, burada özellikle Freud’un beyin yıkama yöntemleri üzerine çalışıyorlar ve bu yöntemlerin kitleler üzerine nasıl kullanılacağını araştırıyorlar. Ve sonunda dünyanın her bölgesindeki farklı kültürlere ve farklı siyasi iklimlere yönelik yöntemleri çıkarıyorlar. Bu tür gizli bilimlerle uğraşanlar son olarak Arap Baharı’nın da birdenbire çeşitli ülkelerde ortaya çıkmasını, bu örgütün çalışmalarına bağlıyorlar. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/672552-illuminati-neye-hazirlaniyor>.
- 11 Joseph S.Nye, Jr ve David A Welch, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, çev. Renan Akman. İş Bankası Yay., İstanbul, 2010. XVI. 6–13.15.92 vd, 295; John Simmons “Economics” The Study of Middle East”. ed.Leonard Binder, New York 1976, s.571. Mehmet Akif Okur, Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk, a kitap, Ankara, 2010, s. 18, 20,25, 52. Mevlüt Uyanık, Arap Dünyasında Dönüşümler: Yemen, Kamu’da Sosyal Politika Dergisi, yıl 5, sayı.18, 2011/3, Ankara. Memur Sen, ss. 28-42. Mevlüt Uyanık, <http://www.haberlotus.com/2011/10/18/arap-dunyasinda-donusumler-yemen/>; <http://www.haberlotus.com/2011/10/18/arap-baharinin-kuresel-yansimalari-somurge-karsiti-gosteriler/http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1100095>;
- 12 Mevlüt Uyanık, Medeniyetler Arası Çatışma Tezlerinin Analizi-Medeniyetler İttifak ve Türkiye’nin Katkısı-ICAPA [International Conference of the Asian Philosophical Association] The Path to Alliance of Civilisations, University of Indonesia, Jakarta.4-6 November 2009, Muhafazakar Düşünce, sayı.21-22, s.21-22.
- 13 Mevlüt Uyanık, ‘İslam, Demokrasi ve Şiddet Bağlamında Kökten(din)cilik Kavramının Tahlili’, Memur-Sen, Kamu’da Sosyal Politika, Ocak.2012, ss.42-49; <http://www.haberlotus.com/2012/01/21/islam-demokrasi-ve-siddet-baglaminda-koktendincilik-kavraminin-tahlili/>; <http://www.ixirhaber.com/islam-demokrasi-ve-siddet-baglaminda-koktendincilik-kavraminin-tahlili-makale,2634.html>; Bkz. Abdurrahman Münif; *İslam Köktenciligi Üzerine: Basma Kalıp Bir İfadenin Soykütüğü*, İslami Araştırmalar Dergisi, çev. Mevlüt Uyanık, c. 6, sy.3, 1992, ss.165-171.
- 14 Mevlüt Uyanık, Türkiye Siyasetine Dışarıdan Bakmak <http://www.haberlotus.com/?p=2439>.

15 K.K Şu’a: 42/39.

16 K.K İsrâ:17/53.

17 K.K.Hucurat: 49/10.

18 Mevlüt Uyanık, Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi, Ankara,1991, s.17 vd.

19 Joseph S.Nye, Jr ve David A Welch, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, çev. Renan Akman. İş Bankası Yay. İstanbul 2010. XVI. 6–13.15.92 vd; Haydar Çakmak, (der.) Uluslararası İlişkiler,Platin Yay. Ankara 2007, s.138–160 (Realizm, Neorealizm, Liberalizm ve Yapılandırmacı Yaklaşımlar bölümleri yazarı Yücel Bozdağlıoğlu.); Deniz Ülke Arıboğan, Uluslar arası İlişkiler Düşüncesi, İstanbul 2007, s.243 vd.Mevlüt Uyanık, Arap Dünyasında Dönüşümler: Yemen, Kamu’da Sosyal Politika Dergisi, Eğitim Bir Sen, yıl 5, sayı.18, 2011/3, <http://www.ixirhaber.com/islam-demokrasi-ve-siddet-baglaminda-koktendincilik-kavraminin-tahlili-2-makale,2638.html>

20 K.K: Hucurat, 9/13.

21 Hayati Hökekeklî, İslam İnanç Sistemi ve Dünya Görüşü, İslam’a Giriş, DİB, Ankara, 2006, s.203-204.

22 Halil İnalçık; “Türkiye ve Avrupa: Dün-Bugün”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, yıl.1, sayı.2, 1998, s.27.

23 Mümtaz Turhan ve Erol Güngör (çev.) *Cemiyet İçinde Fert*, 2. kitap, İstanbul. 1983, s.344 vd., Vildan Akan, “Birey ve Toplum”, *Sosyolojiye Giriş*, ed. İhsan Sezal. Ankara.2003, s.93-95.

24 E. Gellner, Postmodernism, Reason and Religion, London, 1992, s.158-159; Sulhi Dönmezer, *Toplum Bilim*, İstanbul, 1999, s.207-213, Amiran K.Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, İstanbul, 1995, s.3-12, 222.

25 Mevlüt Uyanık, Sivil İtaatsizlik ve Dini Değerler, Elis Yay., Ankara,2010, s.25-26, 55.

26 Mevlüt Uyanık, ‘Osmanlı Düşünce Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları -İslamiyet’in Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler’ Gazi ÜniversitesiÇorum İlahiyat Fakültesi Dergisi. C.1, 2002, ss.47-60, a.mlf, Sivil İtaatsizlik, s.78 vd.

27 <http://www.akradyo.net/4522445392,60860,6,SAGDU-YULU-ITTIFAK-CAGRISI.aspx>

28 Mevlüt Uyanık, <http://www.haberlotus.com/2012/04/21/sagduyulu-ittifak-cagrisi/>

<http://www.anahaberyorum.com/sagduyulu-ittifak-cagrismi-makale,983.htmlhttp://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?t=01.04.2012&y=AbdullahMuradoglu>

29 Mevlüt Uyanık, <http://www.haberlotus.com/2011/10/18/arap-dunyasinda-donusumler-yemen/>

30 Bkz. Uyanık, Mevlüt. Arap Dünyasında Dönüşümler: Yemen, Kamu’da Sosyal Politika Dergisi, yıl 5, sayı.18, 2011/3, Ankara, Memur-Sen, ss.28-42. <http://www.haberlotus.com/2011/10/18/arap-dunyasinda-donusumler-yemen/>. <http://www.haberlotus.com/2012/04/10/arap-baharini-kisa-ceviren-etken-mezhepcilik-ve-kabilecilik/> <http://www.ixirhaber.com/arastirma-dizi/arap-baharini-kisa-ceviren-etken-mezhepcilik-ve-kabilecilik-h26876.html>; [http://www.yeniasya.com.tr/gorus_yazi_detay2.asp?id=6005](http://www.anahaberyorum.com/arap-baharini-kisa-ceviren-etken-mezhepcilik-ve-kabilecilik-makale,854.htmlhttp://www.yeniasya.com.tr/gorus_yazi_detay2.asp?id=6005).